

INLEIDING:

I. China, Cultuur en Confucianisme. Onze perceptie, hun realiteit?

Peter Ho

Inleiding

Er wordt veel over China beweerd, geschreven en gediscussieerd. Is China een dictatuur of een democratie-in-wording? Is het een kolonisor in Afrika of een partner in ontwikkelingshulp? Moeten we vrezen voor Chinese productkwaliteit en wordt Nederland overstroomd door Aziatische hi-tech? Uit de wirwar van mediaberichten lijkt het haast onmogelijk te begrijpen wat er waar en onwaar is over China. Sterker zelfs, door de Chinese culturele, regionale en sociaal-economische diversiteit is alles wat je over China beweert tegelijkertijd waar én onwaar. China is vandaag de dag niet meer de dictatoriale één-partijstaat van Rode Gardisten met een allesoverheersende censuur en tanks op het Plein van de Hemelse Vrede. Maar net zo min is het die fantastische markt van 1,3 miljard Chinezen, waar je per se naar toe moet als je mee wilt doen met het grote geld. De waarheid ligt – zoals Confucius zou zeggen – ‘ergens in het Midden’.

Het is tegen die achtergrond dat deze bundel is uitgebracht: als een tegenwicht voor ‘China-bashing’ maar ook voor de China-euforia, die doorgaans de toon in de media zetten. Dit boek betoogt dat onze kijk op China niet de werkelijkheid weerspiegelt. China wordt beschreven als ‘dat land met draconische maatregelen’ zoals de één-kind politiek en een burgerregistratiesysteem dat niet onder zou doen voor de Zuid-Afrikaanse apartheid; maar ook als het land met gloednieuwe achtbaanswegen, megabridges, dynamische miljoenensteden en wellicht binnenkort een heuse hogesnelheidslijn naar Europa. Recentelijk berichtte De Volkskrant lyrisch dat China serieus naar deze optie keek: de 13.000 km van Peking naar London in 48 uur. Dat is nog eens wat anders dan de besluitvorming over de Zuiderzeelijn die na

meer dan een halve eeuw gesteggel in de la verdween of het gedoe rond de HSL die jarenlang een slakkengangetje moest rijden tussen Amsterdam en Brussel. Eigenlijk zegt de paradoxale berichtgeving niet zoveel over China, het zegt meer iets over de westerse perceptie van het land, zijn maatschappij, economie en cultuur.

Laten we dit laatste eens nader beschouwen: de Chinese cultuur. Sommige Westerlingen schrijven het economische én maatschappelijke succes van China toe aan het Confucianisme, ofwel een 'booming' market en een tevreden middenklasse zonder democratie. Anderen zien in het Confucianisme een verklaring voor het Chinese gebrek aan individuele expressie, mensenrechten en vrijheid. Sinds Deng Xiaoping, de voormalige Chinese president en architect van de economische hervormingen, China eind jaren zeventig liet proeven van de markteconomie, is het land in rap tempo verstedelijkt, verwesterd en 'gedeïdeologiseerd'. De politieke generatie die het land nu de 21ste eeuw inleidt, kent de verschrikkingen van het verleden en heeft ideologie verruïlt voor pragmatisch socialisme – een Marx-Leninistisch uitgangspunt voor een kapitalistische toko.

Voor de jongeren die de topuniversiteiten bestormen is '6/4' – de studentenopstand van 4 juni 1989 – een verre echo uit het verleden, en voor de Grote Sprong Voorwaarts en de Culturele Revolutie geldt dat nog des te meer. Hun streven is het doorstaan van de moordende competitie van China's onderwijssysteem en het veroveren van een baan temidden van tienduizenden andere afgestudeerden. Deze generatie houdt zich bezig met de nieuwste mode van Prada, elektronische gadgets, popmuziek en het verzinnen van hilarische parodieën daarop; kijk op YouTube maar eens naar 'DaDaDa' en de 'Back Dormitory Boys'. Meer dan hun ouders, die de nieuwe middenklasse vertegenwoordigen, lijkt hun zorg een materialistische, geen ideologische. Westerlingen vragen zich weleens af hoe lang Confucianistische waarden als opofferingsgezindheid, trouw en discipline nog standhouden nu China in ijlt tempo moderniseert? Zal deze eeuwenoude levensbeschouwelijke pilaar onder de Chinese maatschappij worden verruïld voor westers individualisme en consumentisme?

Schrijven over cultuur is een hachelijke zaak. Het is als het proberen te grijpen van een aal in een emmer snot. Laten we vooropstellen dat er geen 'traditionele' Chinese cultuur bestaat, alsof die in steen zou zijn uitgehouwen. De Chinees tijdens de Han dynastie streefde niet dezelfde normen en waarden na als de Chinees onder Mao of de Chinees van vandaag. Anderzijds, de Chinese cultuur heeft wel altijd een eigen signatuur met een onweerstaanba-

re aantrekkingskracht gehad. De grensvolken die de Chinezen het leven zuur maakten tijdens invallen en bezettingen – de Liao, Tangut, Mantsjoes en Mongolen – zonder uitzondering werden zij Chinees. Van woeste nomaden te paard veranderden ze in beschaafde Confucianisten. Ook al weiger je een Chinese achternaam en je voeten in te binden, het behoud van eigen identiteit is een illusie tegenover een Confucianistische overmacht. De stichter van de Liao dynastie, Abaoji, die vloeiend Chinees sprak, deed dit nooit in het bijzijn van zijn eigen stamleden. Vlak voor zijn dood sprak hij de hoop uit dat zijn volk het rauwe ‘nomade-zijn’ zou behouden en niet ‘week’ zou worden als een Chinees. Helaas, het Confucianisme is sterker gebleken en heeft evenzeer het cultureel genoom van zijn eigen volk bepaald, als dat van de Chinees.

Chinezen claimen een welhaast ononderbroken geschiedenis van de vroegste tijden tot nu. Het is een verleidelijke interpretatie voor een historie die, anders dan van welk volk ook, zoveel schijnbare parallellen kent met het heden. Terwijl het Maya net zo ver van de moderne Mexicaan afstaat als het hiërogliefenschrift van de hedendaagse Egyptenaar, schrijft de Chinees vandaag de dag zijn karakters niet veel anders dan tweeduizend jaar geleden. De Spaghetti Bolognese zal weinig meer van doen hebben met de dagelijkse spijs in het oude Rome. Maar een paar jaren terug berichtte het wetenschappelijk tijdschrift *Nature* dat Chinese archeologen een oude keramieken kom hadden gevonden. Toen zij deze voorzichtig omdraaiden, troffen ze een maaltijd noedels aan, duizenden jaren oud, maar vrijwel niet te onderscheiden van de noedels die nog steeds op elke straathoek in China worden verkocht.

Deze geschiedenis is voor de Chinees het culturele referentiekader waaruit naar hartelust geput wordt voor symbolen en concepten, die steeds weer worden aangehaald, uitgevonden of voorzien van een nieuwe interpretatie. Dit is de ziel van de natie en de reden waarom het Chinese hartland al ruim twee millennia, ondanks fenomenale culturele en maatschappelijke centrifugale krachten, toch telkens weer bij elkaar komt. De normen en waarden die dit referentiekader schragen, kunnen in één woord worden samengevat: Confucianisme.

De Chinees is en blijft een verstokte Confucianist, ondanks zijn geloof in een Taoïstische Weg of een Boeddhistisch karma. In die zin heeft het Confucianisme China evenzo gevormd als het Christendom het Westen en de Islam het Midden-Oosten. Het Confucianisme is de filosofie van het collectief en onderscheidt hiertoe vijf relaties: vorst versus onderdaan, man versus

vrouw, vader versus zoon, oudere broer versus jongere broer, en oudere vriend versus jongere vriend. Het sociale cement wordt gevormd door waarden als harmonie, zelfbeheersing, medemenselijkheid en respect.

Voor de Westerling lijken de effecten van het Confucianisme in China overduidelijk. Met een zekere gelatenheid aanvaardt de Chinees zijn leven tussen de massa's en maakt hij zijn belangen ondergeschikt aan die van het collectief, de staat, de werkgever, en vooral ... de familie. Met hetzelfde gemak als de Chinees ervoor kiest om op een klein oppervlak samen te leven met grootouders, kleinkinderen, en ooms en tantes erbij, zo kiest hij ervoor om jaren gescheiden te leven omdat het werk dit vereist. Het één-kind beleid is voor de Westerling een onaanvaardbare aantasting van de universele mensenrechten. Maar vraag een Chinees naar zijn mening en de meerderheid zal zonder aarzeling antwoorden dat er geen andere mogelijkheid is wil een land met zoveel inwoners zich kunnen blijven ontwikkelen. Volgens de inmiddels overleden schrijver Bo Yang, is het Confucianisme een vat met taaie, donkere soyapasta. Iedere Chinees die erin valt, komt eruit als een identieke, gefermenteerde soyaboon. Is China dan een land van cyborgs met het Confucianisme als besturingssysteem 2.0?

Zo'n visie is een misvatting van de Chinese psyche en van het Confucianisme zelf. In een tijd toen vorsten veelvuldig sjamanen raadpleegden en boeren nog geloofden in Hemelse Honden, demonen of ander bovenaards gespuis, sprak Confucius: 'Respecteer de geesten en zielen, maar hou ze op afstand. Dat is wijsheid.' In een tijd dat de Chinezen – heersers en overheersers – strak vasthielden aan 'de Riten' om hun leven te structureren, predikte hij: 'Bij het uitvoeren van de ritens is het beter te eenvoudig te zijn dan te overdadig. (...) Het gevoel is belangrijker dan het exact naleven ervan'. Iemand die zoiets waagt te zeggen is geen machtswellusteling die het volk door culturele hersenspoeling tot slaaf wil maken. Zo iemand is een pragmatische humanist, omdat hij de regels niet als ijkpunt neemt, maar de mens en zijn relaties. Dit is zoals de Chinees het Confucianisme leeft.

Niet alleen doet onze westerse perceptie weinig recht aan de Chinese cultuur. Het omgekeerde geldt evenzeer. Over en weer, aan Chinese en aan Nederlandse zijde, heersen misverstanden over elkaar. Wat de Nederlander ervaart als indirectheid, is voor de Chinees een expressie van harmonie en zelfbeheersing: gevoelens uit je niet lukraak als je daarmee de ander in verlegenheid brengt of erger, het gezicht laat verliezen. De strakke tafelzitting tijdens vergaderingen en de afgemeten adressering van elkaar als meester, professor, directeur en divisiehoofd zus en zo; voor de Chinees is het een

teken van respect. Voor Nederlanders die gewend zijn elkaar meteen te tutoyeren, doet het aan als een keurslijf van sociale hiërarchie. In de opvoeding besteedt de Nederlander veel aandacht aan zelfontplooiing. Ziet een Chinees daarentegen een Nederlands schoolplein vol ravottende kinderen, dan ziet hij chaos en een totaal gebrek aan discipline.

Onlangs werd aan Chinese topambtenaren de vraag voorgelegd wat hun grootste zorg was. Nog voor werkloosheid, corruptie en sociale zekerheid eindigde het antwoord: het verlies van normen en waarden. Ook Chinese politici zelf zijn bezorgd over de erosie van de Chinese cultuur door de oprukkende verwesterlijking. Maar ondanks de enorme maatschappelijke veranderingen die er in China hebben plaatsgevonden – een toenemend individualisme, materialisme en mercantilisme – blijft er een sterk collectieve beleving bestaan. Noem het de psyche van China, een Confucianistische culturele pit of het Chinese AXE-effect. Zelfs de grootste cultuurcriticus is stekeblind als hij niet de schim van Confucius ontwaart, die nu nog over het dagelijks leven van de Chinees hangt.

Door de vrije, autonome burger die telkens zijn rechten opeist, is onze democratie geworden tot wat zij is. In Nederland hoeft de politiek de bevolking niet op te roepen tot een debat over normen en waarden, dat bepaalt de burger zelf wel. Tegen deze achtergrond lijkt het Confucianisme met zijn collectivistische inslag eerder een obstakel voor democratie, dan een stimulant. We zeggen het niet, maar denken: de doorsnee Chinees of ‘Wang met de pet’ is vast niet goed snik dat hij zich door het Confucianisme laat ringeloren. Maar is dat wel zo?

In Nederland is het verkeer strak gereguleerd door een overvloed aan stoplichten, verkeersborden en gescheiden fietspaden. Snijdt iemand je de weg af, dan scheld je hem uit, bij bumperkleven trap je op de rem of je gebruikt de ruitensproeier, en rijdt er eentje over de vluchtstrook, dan gooi je het autoportier open. In China lijkt wet noch regel het verkeer te leiden. Als in een woeste mierenhoop rent, rijdt en fietst iedereen kriskras door elkaar. Tot op de millimeter nauwkeurig – iets verder en je buitenspiegel ligt eraf – haalt men halsbrekende toeren uit, maar nagenoeg zonder ongelukken. Mensen snijden elkaar voortdurend de pas af, bumperkleven bij het leven en gebruiken de vluchtstrook als inhaalstrook. Er wordt niet gefoeterd of met een opgeheven middelvinger gewerkt, men houdt eenvoudig rekening met elkaar. De oude Confucius zou zich in zijn graf omdraaien, maar zijn hedendaagse invloed laat zich misschien nog het meeste gelden in het Chinese verkeer.

Nederland kan er prat op gaan de kandidatuur voor de Olympische Spelen eens succesvol te hebben getorpedeerd. Bij monde van het Amsterdams 'Komité Olympische Spelen Nee' werden de internationale IOC leden overladen met pek en veren, en de Spelen geridiculiseerd als kapitalistische verspilling. Toen China zich kandidaat stelde, verfde men het gras zodat de anders droge gazons van Peking extra groen oogden. De dag dat de Spelen werden toegewezen, sprong de natie een gat in de lucht, omdat 'na anderhalve eeuw door het Westen met de nek te zijn aangekeken sinds de Opiumoorlog, er eindelijk internationale erkenning is.' Er zijn twee elementen uit deze reactie te distilleren: het binnenhalen van de Spelen wordt net als al het andere dat voor de Chinees belangrijk is, direct verbonden met de historie, en twee: de Spelen worden door de Chinezen in sterke mate beleefd als een gemeenschappelijk doel waaraan iedereen een steentje bijdraagt.

Hetzelfde geldt voor de World Expo in Shanghai. China heeft kosten nog moeite gespaard om dit evenement binnen te halen. Het welslagen ervan wordt gezien als een nationale onderneming en verantwoordelijkheid, maar ook als een manier waarop China, dat zich meer dan anderhalve eeuw in een hoek gezet voelde, internationale erkenning heeft gekregen. Zo schrijven de organisatoren ervan op hun website: 'China owes its successful bid for the World Expo to the international community's support for and confidence in its reform and opening-up. The exposition will be the first World Expo in a developing country, which gives expression to the expectations the world's people place on China's future development.'

De verbintenis van de Spelen en de World Expo met de idee van een gezamenlijk China – één natie, één historie en één belang – doet ons weer denken aan een post-modernistische constructie, een culturele hersenschim, of ronduit een product van de Communistische propaganda. Maar de Communistische Partij zou er niet in zijn geslaagd de Spelen en de Expo succesvol aan een idee te koppelen, als dit niet op de een of andere manier al onder de Chinezen leefde. In die zin appelleerden de Chinese autoriteiten eerder aan een bestaand collectief idee, dan dat ze deze zelf actief lanceerde.

Het moge duidelijk zijn dat we van China slechts een glimp zien en dan nog slechts dat wat we willen zien. Anderszijds is elke perceptie van eender welke realiteit, per definitie een culturele constructie. Om juist met deze wetenschap te pogen China recht te doen, is de uitdaging waar de schrijvers van deze bundel voor staan. De verschillende auteurs balanceren op een slapkoord tussen perceptie en realiteit. Maar anders dan het beeld te schetsen van

een autoritaire staat of van een megamarkt waar ‘the sky the limit is’, proberen de auteurs China in al zijn tegengestelde facetten te belichten.

In deze poging passeren thema’s die regelmatig in de media opduiken de revue: het ‘Gele Gevaar’ met zijn toenemende bedrijfsovernames in het buitenland; China als neo-koloniale macht die Afrikaanse natuurlijke hulpbronnen leegplundert; China als land van whizz-kids, razendsnelle innovatie en technologische ontwikkeling; de Chinese geneeskunst als kwakzalverij of als panacee voor klachten van haaruitval tot hoofdpijn; het dynamische China van de Olympische Spelen en de World Expo; en het China dat een dictatuur rechtvaardigt met Confucianistische normen; of het China als opkomende verantwoordelijke mondiale speler. De stukken zijn bedoeld als een reminder: om voortdurend kritisch te zijn over hetgeen we zien of menen te zien.